

Biologisk mangfoldighed

– og de bornholmske orkideer.

*Tekst og fotos af
Finn Hansen
Birkevej 3, Nylars
3720 Aakirkeby*

Ved biologisk mangfoldighed, biodiversitet, forstås variationsrigdommen af planter, dyr og mikroorganismer samt de forskellige økosystemer og den genetiske diversitet inden for arterne. Biodiversiteten i dag er et resultat af flere millioner års evolution.

FN's konvention om biologisk mangfoldighed, Biodiversitetskonventionen, blev vedtaget på verdensstopmødet i Rio de Janeiro i 1992. På verdensstopmødet i Johannesburg 10 år senere bekræftede statsoverhoveder fra mere end 150 nationer, at konventionen er verdenssamfundets vigtigste redskab til at sikre den biologiske mangfoldighed globalt.

FN konstaterede i 2005, at menneskers handlinger i løbet af de sidste 50 år har ændret verdens økosystemer mere end på noget andet tidspunkt i menneskets historie. Den hastighed, arter uddør med i dag er 50-100 gange højere end den naturlige hastighed. De vigtigste årsager til dette er ødelæggelsen af levestederne, overudnyttelse af naturressourcerne, klimaforandringer og forurening. Og så understreger FN vigtigheden af diversiteten for menneskets overlevelse samt for vores velfærd, velbefindende og trivsel.

2010-målet.

På dette verdensstopmøde om Bæredygtig udvikling i Johannesburg i 2002 besluttede alle deltagende statsledere, at en signifikant reduktion af menneske-

skabt tab af biodiversitet skulle opnås inden 2010.

EU forpligtede sig til et endnu mere ambitiøst mål, nemlig at stoppe tabet af biodiversitet helt!

Danmarks natur 2010 – om tabet af biologisk mangfoldighed.

Det Grønne Kontaktudvalg, der er et kontaktforum for Danmarks naturbevarende organisationer, fik samlet en gruppe mennesker til generelt at beskrive tilstanden for den danske natur frem til 2010. Alle i udvalget så frem til, at nu skulle det være slut med den omsiggribende forringelse af levebetingelserne for landets flora og fauna, og der blev givet konkrete forslag til forbedringer.

Men, men...

EU så sig alligevel ikke i stand til at nå målet om at begrænse tilbagegangen i biodiversiteten i 2010, og på et møde den 15. marts 2010 besluttede miljøministrene sig for, at nu skulle dette først ske i 2020. Altså endnu et frit lejde til de kræfter, der tænker på en fortsat udnyttelse og forringelse af de naturgivne elementer til yderligere skade for mangfoldigheden i Fællesskabet.

Der er ingen tid at spille.

Ifølge tal fra FN uddør arter 100 til 1000 gange hurtigere end, hvad der er naturligt, og en tredjedel af alle kendte

dyre- og plantearter, ca. 1,75 millioner, er truet ved menneskets handlinger.

World Conservation Union, IUCN, hævder, at 717 dyrearter uddøde i 2008. I øjeblikket er Hvidhvalen, Koalabjørnen og Gevirkoralen i rekordfart ved at forsvinde fra vores planet.

Konkret

I Brundtland-kommissionens rapport om miljø og udvikling fra 1987, som bl.a. var grundlaget for beslutningerne i Rio i 2002, er der givet forslag til løsninger for en såkaldt "bedre verden", og en af disse er, at man "ved at handle lokalt kan tænke globalt".

Af den grund har jeg fået lyst til at fortælle lidt om orkideerne på Bornholm, og jeg vil komme med den skinnbarlige sandhed om den bornholmske

Fig. 1. Ørupskæret i Ystad, med en rig repræsentation af plantearter, der tidligere fandtes i de bornholmske eng- og mosearealer som f.eks. Sort og Rust-Skæne og Langakset Trådspore.

naturtilstand - baseret på en faktuel analyse af forekomsten af orkideer i tid og rum.

Naturskatte på retur

"De ægte skatte" i den bornholmske natur, som orkidéerne er, har vokset her siden isens bortsmelten, og de forsvinder stille og roligt - for nok aldrig mere at vende tilbage til øen.

Biodiversiteten i det åbne bornholmske landskab forringes i en accelererende hast, men ingen ansvarlig politiker synes at tage sig af det, for "naturen – det billige skidt" giver ingen stemmer til et muligt kommende genvalg.

For at kunne komme med sådan en bombastisk udtalelse kræver det belæg med facts, men sådanne kendsgerninger er der heller ingen politisk vilje i nutidens Danmark til at skaffe midler til for at få skaffet til veje! Så det må gøres privat.

I 1996 gjorde jeg en kort status over orkideerne på Bornholm i naturbladet

Fjælstaunijns jubilæumsnummer, men nu er der gået yderligere 15 år med tilbagegang i både den bornholmske befolkning, levesteder for bornholmere i det åbne land samt og ikke mindst levesteder for de bornholmske orkideer.

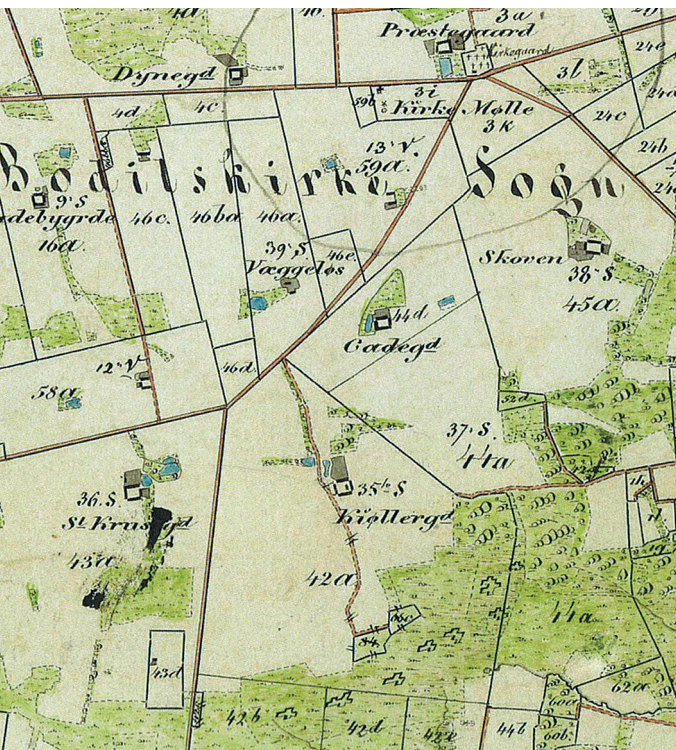
Så, jeg må lige have lov til at fortælle historien en gang til. Også fordi man i dag snakker en hel del om et fænomen, der skal bære Bornholm gennem de kommende år som en "Bright Green Island".

Forhistorien.

Der var en, der var to, der var tre små cyklister, synger man i børnesangen, ja der var ti – til sidst var der ingen, og sådan har det også været med orkideerne på Bornholm.

I en artikel i Jul på Bornholm i 1999 har jeg skrevet om bornholmske botanikere og især fokuseret på tre: Lars Ipsen, N H Bergstedt og Arne Larsen.

Fig 2. Kjøllegårds og Gadegårds mose- og engarealer syd for Bodils Kirke i anden halvdel af 1800-tallet – Bornholms indtil dato rigeste botaniske lokalitet. Kopi af sognekortet fra 1879

Ipsen

Lars Ipsen, der af sin eftertid fik tilnavnet "Blomstersmeden" eller "Den latinske Smed", levede i første halvdel af 1800-tallet i Fåreby i Bodilsker og gjorde mange gode iagttagelser af plantelivet i engene syd for Bodils Kirke. Og det til trods for, at han kun havde "apostlenes heste" at bevæge sig rundt på, at han havde et fysisk hårdt arbejde som smed at varetage i det daglige og på ingen måde havde haft adgang til akademiske studier.

Bergstedt

N H Bergstedt kom som udlært skolelærer til øen i 1857 og var fra 1862 førstelærer ved Bodilsker Søndre Skole, ja faktisk lige midt i de omtalte enge syd for Bodils Kirke. I 1883 udgav han den første "Bornholms Flora" og medtog heri alle Ipsens observationer.

Larsen

Arne Larsen var en skolet akademiker med arbejde som først adjunkt og senere lektor i Naturhistorie på Rønne Statsskole og havde arbejdet det meste af sit liv med den bornholmske plantevækst. I 1956 udgav han en ny Bornholms Flora, fordi, som han skrev i forordet, "...siden Bergstedt skrev sin "Bornholms Flora" har kulturens fremtrængende påvirkning af naturforholdene medført, at mange tidligere almindelige plantearter er blevet sjældne eller måske helt forsvundne...".

Dette blev skrevet for over 50 år siden, og hvordan er det så i dag?

Mildest talt katastrofalt, hvis man tager de naturhistoriske briller på.

Derfor vil jeg gøre status for øens natur med de bornholmske orkideer som indikatorer i tid og rum. I kursiv refereres til Bergstedts angivelser for status i 1883. Derudover er alle Ipsens notater om de enkelte arter medtaget.

Fig. 3. Sækspore. Grønland.

Fig. 4. Bakke-Gøgeurt. Saarema.

Fig. 5. Langakset Trådspore. Øland.

Uddøde orkideer.

Sækspore:

1883: Rytterknægten, Egeby, Kleven, Olsker og Poulsker Udlod.

Ipsen har noteret den fra Gryet i Bodilsker.

Ingen kendte voksesteder 2010.

Bakke-Gøgeurt:

1883: Temmelig almindelig på enge, især på sydøstkanten.

Ipsen nævner den fra Svaneke,

Vibegårds eng i Poulsker, Kjøllegårdsmosen i Bodilsker og Ringborg i Pedersker.

Ingen kendte voksesteder 2010.

Langakset Trådspore:

1883: Almindelig.

Ipsen har noteret den fra Kjøllegårdssenge og Gadegårdsskov i Bodilsker.

Ingen kendte voksesteder 2010.

Fig. 6. Pukkellæbe. Hiiuma.
Foto: Rainnar Kurbel.

Fig. 7. Sværd-Skovlilje.
Gotland.

Fig. 8. Poselæbe.
Island.

Fig. 9. Hjertebladet Fliglæbe.
Hiiumaa.

Fig. 10. Mygblomst.
Foto: Peter Wind

Fig. 11. Skrueaks.
Robbedale.

Pukkellæbe:

1883: Bondebrosengen, Rutsker, Vestermarie, Sose, Myregård i Pedersker, Hønselund, Gadegård og Kjölleregård i Bodilsker, mellem klipper ved Aarsdale og ved Allinge.

Ipsen kendte den fra både Gadegårdsgene og Kjölleregårdsmosen i Bodilsker samt Rutsker.

Ingen kendte voksesteder 2010

Sværd-Skovlilje:

1883: Almegård, Almindingen ved Kristianhøj, Hollændergård i Olsker og Frydenlund.

Ipsen kendte den fra Kjölleregårdsskov i Bodilsker.

Ingen kendte voksesteder 2010.

Og dog! For et par år siden registrerede lektor Jens Christensen et eksemplar på en vejkant ved indkørslen til et sommerhus i Rø. Det er ikke genfundet, og det må antages, at det kan være plantet ud af gæster, der har bragt det til stedet fra Øland eller Gotland!

Poselæbe:

1883: På sydøstkanten er den ikke sjælden, Ved Ronne, Bondebrosengen, Buskegård og Sejersgård.

Ipsen havde bemærket den i Gadegårdsmose, Syd for Kjölleregårdsmose og SØ for Hallegård i Bodilsker samt på Vejen fra Almindingen til Nybrokro.

Ingen kendte voksesteder 2010.

Fig. 12. Maj-Gøgeurt.

samt et par steder SØ derfra mellem rullestene.

Mygblomst:

1883: Sose, Kjölleregård og Gadegård i Bodilsker, Sommergård i Poulsker og Myregård i Pedersker.

Ipsen kendte blomsten fra flere af disse lokaliteter.

Ingen kendte voksesteder 2010.

Ipsen henviste til flere lokaliteter i Knudsker og Arne Larsen kendte den fra Malkværnsnkansen.

Ingen kendte voksesteder 2010.

Skrueaks:

1883: Gåsebæk, Nørre Teglværk, Bagå, Terkelsmølle, Galgeløkken, Buskegård, Fynergård og I Blommelyng ved 3. Vg.

Indenfor de seneste godt hundrede år har botanikere registreret to arter orkideer, som Bergstedt ikke havde kendskab til hhv. **Hjertebladet Fliglæbe** og **Koralrod**, og som i dag heller ikke mere har nogen kendte voksesteder.

Fig 13. Bakke-Gøgelilje. Sverige.

Fig. 14. Salep-Gøgeurt Ugleenge.

Fig. 15. Hylde-Gøgeurt

Akut truede orkideer.

Bakke-Gøgelilje:

1883: *Almindelig.*

Ipsen kendte den fra Gadegårdsskoven i Bodilsker.

2010 er der højst ti uddøende bestande tilbage.

Salep-Gøgeurt:

1883: *Almindelig.*

Ipsen henviser ikke til specifikke voksesteder, hvorfor den må antages

at have været almindelig overalt.

2010 er der et par livskraftige og højst fem uddøende bestande tilbage.

Hylde-gøgeurt:

1883: *I granitterrainet på østkysten, meget hyppig på solåbne høje steder, hvor klippen er nær.*

Ipsen kendte den fra Bondegård i Rø, Klintebakken, Vaseåen, Ringborgen, Randkløve, Almindingen, Svaneke og Olsker samt NV for 2. Slg., N, S og

SØ f. Hallegård samt SV f. 11. Slg. I Bodilsker.

2010 er der et par livskraftige og højst ti uddøende bestande tilbage.

Sump-Hullæbe:

1883: *Temmelig almindelig på våde enge.*

Ipsen kendte den fra Kjølleregårdsmosen i Bodilsker.

2010 er der fem livskraftige og højst ti uddøende bestande tilbage.

Rederod:

1883: *Hist og her.*

Ipsen kendte den fra Vaseåen, Kuregårds skov i Østermarie, Storedal i Olsker og Kannikegårds skov i Bodilsker.

2010 er der højst 20 voksesteder på øen.

Truede orkideer.

Maj-Gøgeurt:

1883: *Hist og her på fugtige enge.*

Ipsen har noteret den fra Rømersdal og S f. Allinge.

2010 findes den hist og her på de få tilbageværende fugtige enge inde på øen og hyppigere på strandenge langs klippekysten på NØ-Bornholm.

Kødfarvet Gøgeurt:

1883: *Ikke sjælden på Sydøstkanten og flere steder på Nordkanten.*

Ipsen har noteret den fra Kjølleregårdsmosen, Fløjgærde SØ f Hallegård og endnu en lokalitet i Bodilsker.

2010 har den nogle store bestande i Ølene, Bastemose og det fredede Dyndebø-kær samt flere steder langs klippekysten på NØ-Bornholm.

Fig. 16. Sump-Hullæbe. Ølene.

Fig. 17. Rederod. Bornholm.

Fig. 18. Maj-Gøgeurt. Nylars.

Fig. 19. Kødfarvet Gøgeurt. Ølene.

Hyppige orkideer.

Tyndakset Gøgeurt:

1883: *Almindelig.*

Ipsen har ikke noteret noget specielt voksested, så den var nok almindeligt forekommende.

2010 er arten fortsat den almindeligste orkide på Bornholm, både i tilbageværende enge, muldrige løvskove, hegn og grøfter og vejkanter.

Plettet Gøgeurt:

1883: *Almindelig, især i Højlyngen.*

Ipsen havde ikke noteret specielle voksesteder.

2010 er arten fortsat almindelig på de tilbageværende fugtige lyngarealer både midt på øen og i småskove udenfor. Er i dag delt op i to underarter: Plettet Gøgeurt og Skov-Gøgeurt.

Fig. 20. Tyndakset Gøgeurt.
Knudsker.

Fig. 22. Skov-Gøgelilje.
Knudsker.

Fig. 23. Skov-Hullæbe.
Almindlingen.

Fig. 21. Plettet Gøgeurt.
Nylars.

Skov-Gøgelilje:

1883: *Temmelig almindelig.*

Ipsen kendte den fra Kjøleregårdsskov og sin egen "Smedehaven" i Bodilsker.

2010 er den fortsat temmelig almindelig i muldrige løvskove og de tilbageværende tørre såkaldte høje enge.

Skov-Hullæbe:

1883: *Temmelig almindelig i skove og på enge.*

Ipsen kendte den fra Kanegårdsskoven og sin egen "Smedehaven" i Bodilsker.

2010 er planten fortsat temmelig almindelig i skove, og tit kan man også træffe den efter nogle år i nyanlagte bed i haver.

Fig. 24. Ægbladet Fliglæbe.
Østerlars.

Fig. 25. Knærod.
Raghammer.

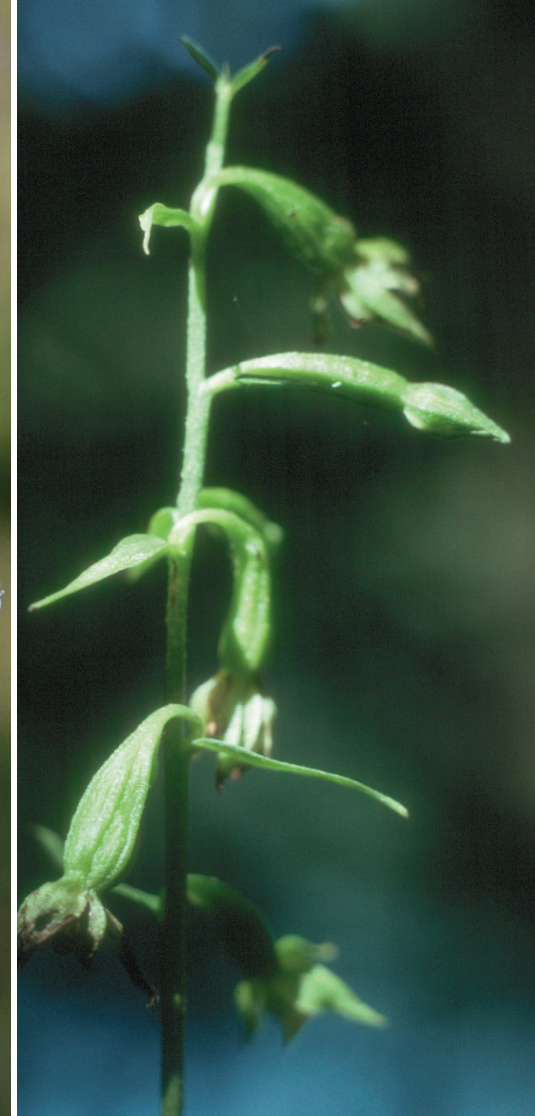

Fig. 26. Nikkende Hullæbe.
Hasle.

Ægbladet Fliglæbe:

1883: *Temmelig almindelig.*

Ipsen havde noteret planten i Hallegårds, Tornegårds og Kjøleregårdsskove.

2010 er arten fortsat almindeligt forekommende i muldrige løvskove.

Knærod:

Første gang registreret på Bornholm i 1883 og i 2010 er der flere store bestande i sandflugtsskove ved Dueodde, Boderne, Stampen og i Blykobbe mellem Rønne og Hasle.

Midt i al denne tilbagegang i øens oprindelige natur skete der i august 1998 det glædelige, at den plantekyndige Ole Jeppesen kunne fremvise en ny orkideart for Bornholm.

Det var **Nikkende Hullæbe**, som med en lille isoleret bestand har fundet sig tilrette på de blotlagte skrånninger i den tidligere kulgrav i Hasle Lystskov. En ny habitat, der er opstået efter kulgravningens ophør efter 2. verdenskrig for godt 60 år siden.

Naturgenopretning.

Som det fremgår, har tørlægning af eng- og mosearealer samt opdyrkning til frugtbar bornholmsk landbrugsjord været årsagen til orkideernes forsvinden. Lars Ipsen og Bergstedt havde deres gang i det store eng- og moseområde syd for Bodils Kirke, og herfra har Ipsen noteret fem af de arter, der ikke mere findes i dag.

Arne Larsen henviste i 1956 til denne lokalitet i forbindelse med omtalen af tilbagegangen for en anden oprindelig bornholmsk plante, Sort Skæne: ”mosearealerne ved Gadegård og Kjøllegård er næsten totalt forsvundet og så påvirket af kultur, at det må formodes, at arten nu er helt borte!”

Grøn Ø-projektet.

Først i 1980'erne havde tilbagegangen i ikke bare orkideernes levesteder, men også øens padder og havørreder bekymret lokale naturhistorikere så meget, at man rettede en henvendelse til Bornholms amt, om man ikke herfra kunne gøre noget for at vende den negative udvikling til noget positivt.

Det gjorde man i 1985 ved at søsætte det såkaldte Grøn Ø-projekt og afsætte 800.000 kr. om året på amtets budget til sådanne formål. Ud over at rense damme op for at understøtte den

Fig. 27. Dyndeby-kæret i Poulsker, et fredet eng- og moseområde, der kunne være blevet endnu større og endnu mere sikret for eftertiden, hvis Staten havde fået erhvervet de omkringliggende landbrugsarealer.

skrantende paddefauna samt fjerne spærringer i øens vandløb for at genskabe uhindret passage for havørreder, kastede man sig over de tilbageværende såkaldte klippeløkker og tilbød ejerne, at man ryddede for opvækst og hegnede ind mod, at de fortsat sørgede for dyr til afgræsning.

I mange af disse løkker er afgræsningen imidlertid igen ophørt, og tilgroningen intensiveret til ulempe for f.eks. de tilbageværende små bestande af Salep-Gøgeurt samt Hylde-Gøgeurt, og Grøn Ø-projektet er for længst stoppet.

Dyndebykæret.

Da den tidligere ejer af øens tilbageværende rigeste naturområde hvad angår eng- og mosevegetation, Dyndebykæret, af økonomiske årsager blev nødt til at forlade slægtsgården gennem mange generationer, viste Staten interesse for at overtage og sikre arealet for eftertiden.

Man ville gerne have, at det tidligere større sammenhængende moseareal på sydsiden af Rispebjerg kunne genskabes ved opkøb. Men, der blev handlet for langsomt, og i stedet blev Staten underløbet af en af områdets store gård ejere, der havde brug for harmonijord for at oppebære en stor produktion af slagtesvin.

Fig.28. Fældning og opdyrkning af et kulturhistorisk vigtigt sogne- og ejendomsskel mellem Nyker og Vestermarie for at opnå en ”bedre” markopdeling for skødeholderens enormt store landbrugsmaskiner, men til forringelse af biodiversiteten.

Landbrugsstøtte.

Som medlem af EU udbetales der til ejerne af hver eneste bornholmsk hektar landbrugsjord hvert år over 2000 kroner pr. hektar for at den kan medgå i den intensive omdrift. Og der stilles ikke betingelser om, at der skal tages hensyn til naturelementer på de støttede arealer.

Det har ansporet øens unge store landmænd til at købe mindre landbrug op til højre og venstre og bygge stort, og der er flyttet virkelig mange ejendomsskel i det åbne land siden Danmarks indtræden i det europæiske fællesskab.

Og da den danske Grundlovs § 73 sikrer, at skødeholderen på et stykke jord kan gøre med det lige, hvad han/hun ønsker sig med mindre, der i forvejen er tinglyste begrænsninger på det, er der intet at komme efter for velmenende naturhistorikere, der gerne så orkideerne tilbage i tidligere blomsterrige enge.

For, som det landbrugspolitiske system er i dag, er der overhovedet ingen ønsker fra politisk side om at fremme naturindholdet i det åbne bornholmske landbrugsland. Tværtimod, levende hegn, gamle ejendomsskel og grøfter

sløjfes for, at landmændene kan tilpasse Bornholm til ”optimal markdrift” for deres store landbrugsmaskiner.

Og her står man så i dag på Bornholm med et kæmpeproblem, hvad angår pleje og genopretning af øens natur. Så længe øen fortsat er en del af EU, og så længe penge fortsat udbetales til naturdestruktion af hver enkelt hektar landbrugsjord, vil der ikke kunne sættes arbejder i gang i det åbne land uden urimeligt store erstatningskrav til skødeholderen for at få genskabt tidligere tiders naturarealer.

Man forstår godt øens unge, der rejser ud for at leve og opleve. De finder naturen større, grønnere og mere alsidig andre steder på denne jord. Men, det at børnene rejser ud og befolkningstallet daler, strider jo imod det politiske Bornholms ønske om at skabe en ”Bright Green Island” og lokke folk til at slå sig ned og bo på det Bornholm, der har udviklet sig til en noget farveløs - og orkidéfattig ø.

Og det er den skinbarlige sandhed!